

Mariusz Pawelec

Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Społecznych

Petr Kaleta, *Tajemné etnikum z Krymu. Osudy příslušníků karaimské emigrace do meziválečného Československa*, Koniasch Latin Press, Praha 2015, ss. 423, il., mapy, indeks osobowy, ISBN 978-80-87773-28-4.

Autor książki, Petr Kaleta, postawił przed sobą zadanie trudne i ambitne jednocześnie. Losy Karaimów, najmniejszej liczebnie wschodnioeuropejskiej narodowości, której przedstawiciele przebywali w Czechach i Słowacji w ubiegłym stuleciu, pozostawały bowiem dotąd poza sferą zainteresowań badaczy. Brakowało nie tylko całościowego opracowania tego zagadnienia, ale nawet drobnych przyczynków poświęconych poszczególnym postaciom reprezentującym tę nację. Nie należy się temu szczególnie dziwić, wszak wkład liczebny wspólnoty karaimskiej w populację międzywojennej Czechosłowacji był iście mikroskopijny. Jednakże dzieje teje wspólnoty w pełni zasługiwały na omówienie ze względu na obecność w jej składzie kilku znaczących postaci.

Trudność potęgował fakt, że autor podejmując się realizacji prezentowanego zadania badawczego, nie mógł wspierać się na ustaleniach poprzedników¹. Europejska literatura przedmiotu dotycząca tematyki karaimskiej bardzo rzadko porusza bowiem kwestie związane z obecnością Karaimów w Czechosłowacji. Wąska baza źródłowa wymagała od badacza nie tylko żmudnych poszukiwań

¹ Petr Kaleta jest autorem wcześniej opublikowanych artykułów naukowych o tematyce karaimoznawczej: *Кримські карайми у чеській пресі та виданнях століття*. In: *Карайми та их роль у контексті світової спільноти*, (ed.) О. Беревський, С. Побуцкий, Я. Поташник, Галич 2012, s. 17–23; *Karaimové jako součást ruské emigrace v meziválečném Československu*, „Český lid”, 101, č. 3, 2014, s. 257–277; *Karaimská komunita v Československu*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity 28, č. 2, 2014, s. 90–101.

materiału archiwalnego, ale również jego wnikliwej interpretacji. Dodatkowym ograniczeniem wpływającym na skąpość materiałów źródłowych w archiwach Czech i Słowacji był tymczasowy charakter pobytu wielu rodzin karaimskich zatrzymujących się w międzywojennej Czechosłowacji jedynie krótkotrwale. Migracje rosyjskich Karaimów wynikały z konieczności poszukiwania nowego miejsca pobytu po ucieczce z ogarniętej rewolucją i wojną domową Rosji. Zresztą osiedlenie się Karaimów na terenie Czech i Słowacji miało bardzo krótką metrykę nie sięgającą wcześniej niż początku lat 20. XX w. Z tego też powodu ludność ta często nie była rozpoznawalna i identyfikowana trafnie jako grupa etniczna. Ponadto, ze względu na minimalną liczebność, karaimscy emigranci w Pierwszej Republice (ČSR) nie funkcjonowali w ramach własnego środowiska, ale emigracyjnych środowisk rosyjskojęzycznych. Szybko także asymilowali się w nowym, czesko-słowackim otoczeniu, zatracając wiele cech ich wyodrębniających.

W obliczu wspomnianych powyżej uwarunkowań praca P. Kalety stanowi opracowanie w znacznym stopniu pionierskie i nowatorskie. Autor – wobec trudnych wyzwań stających przed historykiem podejmującym to zagadnienie – wykazał się cechami badacza o dojrzałym warsztacie naukowym. Zasadniczy blok tematyczny książki, poświęcony dziejom ludności karaimskiej w Czechosłowacji okresu międzywojennego oraz lat II wojny światowej, został poprzedzony solidnym opracowaniem zagadnień stanowiących tło poruszanych kwestii. Autor w części zatytułowanej *Karaimové a karaimismus* omówił genezę i charakter karaimizmu jako odrębnej religii monoteistycznej oraz powstanie i rozmieszczenie karaimskich gmin wyznaniowych w Europie Wschodniej. Przedstawił także kulturę piśmienniczą Karaimów z uwzględnieniem roli ich języka rodzimego tj. karaimskiego na tle innych języków turkijskich z grupy kipczackiej. Zarówno poczucie wspólnoty religijnej, jak i etnicznej, były elementami silnie kształtującymi tożsamość Karaimów na przestrzeni stuleci. Czynniki te miały również wpływ na samoświadomość ludności karaimskiej w ubiegłym wieku. W tym też należy upatrywać – jak słusznie zauważył autor – źródeł ich późniejszego ocalenia od zagłady podczas okupacji reżimu nazistowskiego. Dopelnieniem tej części jest omówienie tematyki karaimskiej w czeskim piśmiennictwie, począwszy od pierwszych wzmianek występujących w korespondencji Jana Amosa Komeńskiego czy Josefa Dobrovskiego. Przytoczone zostały informacje zarówno o artykułach prasowych i encyklopedycznych, ale także tekstach literackich (prozie i poezji) związanych tematycznie z Karaimami bądź ich tradycyjnymi siedliskami. Należy przypomnieć, że wśród Czechów w XIX i początkach XX w. zainteresowaniem cieszyły się podróże do Odessy

i na Krym, które umożliwiały zapoznanie się z tematyką karaimską. Stosunkowo rzadko czescy podróżnicy docierali natomiast do innego karaimskiego skupiska – galicyjskiego Halicza. Jednak i w tym przypadku autorowi publikacji udało się zgromadzić ciekawy materiał. Należy przyznać, że jest to niemniej wartościowy poznawczo składnik tej pracy.

Część druga (*Emigrace z Ruska a život pod německou okupací*) przynosi szeroką panoramę dziejów ludności karaimskiej w Europie Wschodniej od końca XVIII w. do pierwszej połowy XX w. Autor omawia w nim zmiany, jakie nastąpiły w dotychczas konserwatywnych i patriarchalnych wspólnotach karaimskich w efekcie przemian społecznych i ekonomicznych zachodzących w Rosji imperialnej, a następnie sowieckiej. Dotyczą one także emigracji Karaimów rosyjskich w latach 20. XX w. i ich rozproszenia po Europie, w tym w Republice Czechosłowacji. Autor scharakteryzował karaimskie skupisko w tym kraju, omawiając m.in. kierunki edukacji i karier zawodowych jej przedstawicieli. Istotny fragment poświęcony został okresowi reżimu nazistowskiego i roli, jaką odegrał duchowy przywódca karaimski z Wilna, hachan Hadży Seraja Szapszał. Dzięki jego aktywności uzyskali Karaimi na terenie Czechosłowacji, ale także i innych krajów Europy, status ludności niezagrożonej skutkami represyjnych ustaw norymberskich. Na podstawie materiałów archiwalnych P. Kaleta zwrócił uwagę na decydujące znaczenie nie tyle czynników zewnętrznych, ale roli samych Karaimów w ocaleniu substancji biologicznej swego etnosu w czasie okupacji.

Część końcowa publikacji (*Cesty a osudy Karaimů usídlených v Československu*) omawia biografie pierwszego pokolenia Karaimów osiadłych w okresie międzywojennym w Republice, a następnie w Protektoracie Czech i Moraw. Szczegółowe – na ile pozwalały na to materiały źródłowe – życiorysy blisko pięćdziesięciu postaci prezentują bogatą panoramę karaimskiej wspólnoty zamieszkującej ówczesną Czechosłowację. Analizując poszczególne losy jej członków trudno nie oprzeć się wrażeniu (wyrażonemu również przez autora), że karaimska emigracja skutecznie wtopiła się w nowe środowisko, wnosząc w życie zbiorowe przybranej ojczyzny swą wiedzę i niemałe talenty. Porównując miejsca narodzenia osiadłych w Czechosłowacji Karaimów dostrzec można niemal zupełny brak wśród nich osób wywodzących się z gmin polsko-litewskich (Łuck, Troki, Wilno, Poniewież). Jedyną postacią z tego środowiska była Sara Bezikowicz urodzona w Łucku (1851 r.) i mieszkająca przed rewolucją w Odessie, która do Czechosłowacji przybyła jako osoba w podeszłym wieku pod opieką swego syna. Wśród karaimskich emigrantów z Imperium Rosyjskiego, którzy znaleźli się poza jego granicami, nie brakowało wszak osób wywodzących się

ze wspomnianego środowiska. Niektórzy z nich wybierali pozostanie w innych niż Czechosłowacja krajach swego tymczasowego pobytu, większość zaś powracała do Polski. Przykładem niech będą losy trzech oficerów armii carskiej i korpusów białogwardyjskich, braci Łopatto. Po ewakuacji z Krymu, Michał osiadł w Italii, a Jerzy i Aleksy powrócili w 1924 r. z Bułgarii do Wilna². Podobną tendencję powrotu w rodzinne strony, gdzie pozostawała rodzina i krewni, dostrzec można w przypadku Karaimów wywodzących się z Haliacza w dawnej Galicji. Z wojennej zawieruchy starali się oni raczej powrócić do siedzib w odrodzonej Polsce. Stąd też w międzywojennej Czechosłowacji nie osiedlił się żaden z galicyjskich Karaimów. A wydawać by się mogło, że bliskość wynikająca z pozostawania przed 1918 r. w jednym organizmie politycznym, jakim była monarchia Austro-Węgier, sprzyjać będzie takiej migracji³. Jedyną postacią pochodzącą z Haliacza i związaną z Czechosłowacją, a przywołaną w książce, jest Józef Leonowicz, który jako żołnierz Armii Czerwonej zginął w 1945 r. na jej terytorium.

Ogromną zaletą ułatwiającą korzystanie z książki jest jej aparat pomocniczy w postaci rozbudowanych przypisów, bibliografii, indeksu postaci, a także mapek obrazujących rozmieszczenie ludności karaimskiej. Nie bez znaczenia pozostaje bogaty materiał ilustracyjny zgromadzony przez autora. Stanowi to o szczególnym walorze recenzowanej publikacji Petra Kalety.

² O losach Jerzego Łopatto w czasie II wojny światowej zob. w tym tomie „Almanachu Karaimskiego” materiał źródłowy *Jerzy Jeremiasz Łopatto i jego Notatnik*.

³ Epizodem, choć z tragiczną konsekwencją przedwczesnej śmierci, była służba wojskowa Zachariasza Abrahamowicza w Czechach na początku XX w.